

KAHE EESTI KIRJAKEELE MODAALPARTIKLI ARENGUST VIIMASE SADAKONNA AASTA JOOKSUL

ANNIKA VALDMETS

Sissejuhatus

Artiklis vaadeldakse eesti kirjakeele modaalfartiklite *tegelikult* ja *loomulikult* kujunemist ja kasutamist viimase sadakonna aasta jooksul. Modalfartiklid on lause üldlaiendid, mis sellele modaal tähendusi lisades võivad rõhutada kas kogu lausesisu või mõnda osa sellest. Siin uuritavad keelendid on pärit täistähenduslikust määrsõnalisest lähtest ning on aja jooksul hakatud järjest sagedamini kasutama modalfartiklina. Modalfartiklid moodustavad sõnarühma, mis sisaldab morfoloogiliselt muutumatuid, mitte-lauseliihmelisi ning tähenduselt¹ võrdlemisi abstraktseid üksusi. Siin vaadeldavad partiklid kannavad episteemilist modaalust, millega kirjutaja (või kõneleja) väljendab oma arvamust propositsiooni tõeväärtuse kohta. Nad lisavad lausungile värvingu, millega väljendatakse mingt hoiakut, arusaama või hinnangut. Modalfartikleid kasutatakse nii suulises kui ka kirjalikus keeles sagedasti ja neil võib korraga esineda mitu erinevat funktsiooni (vt Brinton 1996: 33 jj; Simon-Vandenbergen, Aijmer 2007). Artiklis uurimise all olevad keelendid on grammatiseerumas² (vt nt Heine jt 1991; Hopper, Traugott 2003; Heine, Narrog 2010), mille puhul konkreetse tähendusega adverbilisest lähtest pärit üksused muutuvad tähenduselt järjest abstraktsemaks. Nad minetavad oma lauseliikmelisuse ning kaotavad enamasti võime siduda endaga laiendeid (muutudes ise üldlaienditeks). Grammatiseerimisega kaasnevad üksuse ümbertõlgendamise ehk reanalüüsi käigus semantiliselt ja funktsionaalselt muutused (vt ka Traugott, Dasher 2002: 152 jj). Grammatiseerimise on tavaliselt seletatud kui keele leksikaalse ainese muutumist grammatiliseks ja grammatiliste üksuste muutumist veel grammatiliseks ning seetõttu sobib grammatiseerimisteooria ka siinse uurimuse taustaks. Kuigi makrotasandil on partiklid tihti sarnase kujunemismustriga (toimunud on tähendusnihe, üksusi kasutatakse uutes kontekstides ja vahel võib täheldada ka foneetilise ainese kadu), siis tegelikult võivad need olla oma arengult väga erinevad. Sellised keelendid esinevad tavaliselt väljaspool lause süntaktilist struktuuri või on sellega vaid nõrgalt seotud. Harilikult on nad mittekohustuslikud keeleüksused (Brinton 1996: 34). Nende puudumine ei muuda lauset ebagrammatiliseks ega arusaamatuks, kuid see võib muuta lause tõlgendamise võimalusi (Fraser 1988: 22–23).

¹ Uuritavate sõnade tähenduse määramisel on abistava materjalina kasutatud „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ veebiväljaannet (<http://www.eki.ee/dict/ekss/>).

² Grammatiseerimise defineerimise kohta vt Campbell, Janda 2001: 94–107.

1. Uuritav materjal kirjakeele ja tasakaalus korpusest

Vaadeldavate partiklite kujunemist kirjeldades jälgitakse ühelt poolt keele muutumist aja jooksul ja teisalt keeletarvituse pragmaatilisi aspekte: modaalpartiklite kasutussagedust ning nende funktsiooni arengut. Analüüsitav materjal pärineb eesti kirjakeele korpuse (<http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>) 1890., 1900., 1910., 1930., 1950., 1960., 1970., 1980. ja 1990. aastate ilukirjanduslikest ja ajakirjanduslikest tekstidest. Kirjakeele korpusest on pärit ka 2000. aastate ajakirjandustekste esindav lausevalik. 2000. aastate ilukirjanduse lausenäited³ on valitud tasakaalus korpusest (<http://www.cl.ut.ee/korpused/grammatikaliides/>). 1890.–1990. aastate materjal on analüüsitud üksuste kõik esinemisjuhud, 2000. aastate tekstidest on seoses korpuste mahu mitmekordistumisega valitud juhuslikult viis protsenti kõigist esinemisjuhtudest.⁴ Artikli aluseks on kokku 3411 sõnade *tegelikult* ja *loomulikult* esinemisjuhtu: *tegelikult* 2408 korral ja *loomulikult* 1003 korral.

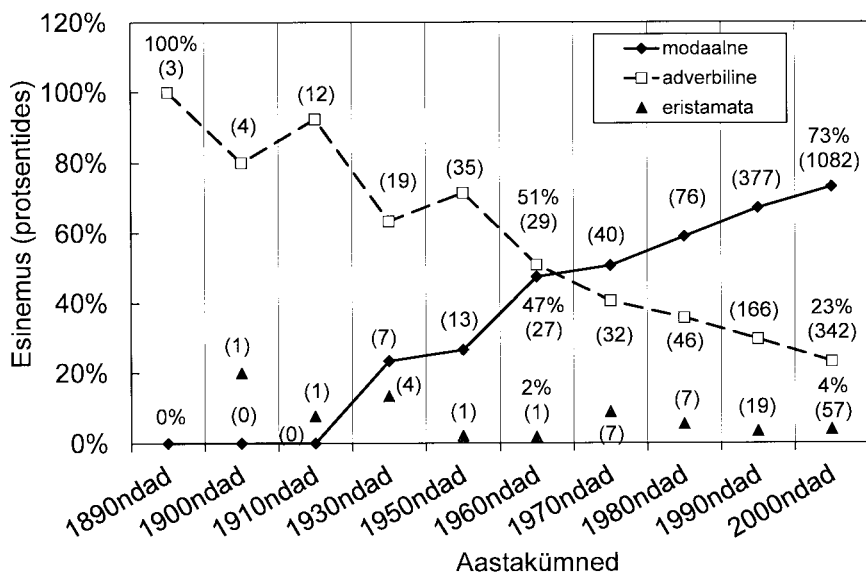
Artiklis uuritavate sõnade adverbiks või modaalpartikliks määramisel on lähtutud semantilistest ja süntaktilistest kriteeriumidest (vt ka Habicht 2009: 608–609). Semantilises plaanis on tähtis, kas tegemist on täistähendusliku või mittetäistähendusliku üksusega (adverbi tähendus on enamasti selgelt konkreetne ning partikli puhul on see pigem abstraktne ja hajuv). Siinkohal on abiks ka üksuse küsimustamise võimalikkus: partikli kohta sisulise küsimuse esitamine võimalik ei ole. Süntaktiliste tunnuste eristamisel vaadeldakse, kas analüüsitud näide on lauseliikmeline või mittelauseliikmeline ehk vastavalt adverbiline või partikliline. Lisaks on vaadatud, kas sõna on võimalik lausest välja jätta (ilma et lause sisu muutuks) ja kas konkreetne üksus toimib lauses üldlaiendina. Võimalik üksuse lausest väljajätt ilma sisulise muutuseta ning üldlaiendi funktsioon viitavad mõlemad partiklile. Lausetes, kus on raske otsustada, kumba funktsiooni on silmas peetud, võib segadust tekitavaid põhjusi olla kaks: kas sõna määratlemiseks on lauses liiga vähe konteksti või on konkreetne esinemisjuht olemuslikult kaheti interpreteeritav (nii algsemas leksikaalses kui ka uuemas grammatilises funktsioonis). Artikli eesmärgiks ei ole vaatluse all olevate keelendite kõikide erinevate funktsioonide määramine,⁵ vaid pigem sõnade üldise adverbist partikliks arenemise kirjeldus: millises tähenduses keeleüksused esinevad, kuidas nad on kujunenud, millal on nende pruugis toimunud muutusi ja kui palju neid eesti kirjakeeles tarvitatakse. Modaalpartiklite kujunemisloo ja kasutamise illustreerimiseks on esitatud graafikud: iga sõna kirjeldamiseks on koostatud kolm joonist. Esimesel neist on kujutatud konkreetse sõna kasutamissagedust absoluutarvudes ja protsentides, teisel üksuse esinemist korpuse saja tuhande sõna kohta ja kolmandal on vaadeldud partiklite modaalsuse ja kasutamissageduse vastastikust seost.⁶

³ Täpne teoste nimekiri: Valdmets 2010: 97.

⁴ Viimase aastakümne ajakirjanduse laused on võetud väljaannetest Eesti Päevaleht (EPL), Maaleht (ML), Lääne Elu (LE) ja Kroonika (KR). Korpuste suurus sõnades: 1890. a-d – 348 000, 1900. a-d – 235 000, 1910. a-d – 429 000, 1930. a-d – 369 000, 1950. a-d – 308 000, 1960. a-d – 333 000, 1970. a-d – 425 000, 1980. a-d – 425 000, 1990. a-d – 1 467 000, 2000. a-d – 80 124 000.

⁵ Siiski on võimaluse korral välja toodud tähelepanekuid konkreetse sõna eri funktsioonide kohta, lähtudes sellest, et edaspidi tuleks kirjeldada ka üksuste (ennekõike modaalseid) kasutusjuhte täpsemalt.

⁶ Üldistamiseks ja täpsustamiseks sobib nn korrelatsioonigraafiku meetod (vt täpsemalt Sauga 2003: 45 jj).

Joonis 1. Sõna *tegelikult* aastail 1890.–2000. Modaalne ja adverbiline esinemuse osakaal aastakümneti absoluutarvudes (sulgudes) ning kohati protsentides.

2. Uuritavad keelendid

2.1. *Tegelikult*. *Tegelikult* on modaalpartiklina rõhutatav sõna, mis võib olla sünonüümne modaal sõnadega *õigupoolest*, *tõtt-öelda*, *iseenesest* jms. Adverbiline *tegelikult* tähendab 'tõeliselt', 'tegelikkuses' või 'päriselt'. *Tegelikult* on sõna, mis esineb kõikide vaadeldavate aastakümnete korpustes (vt joonist 1), kusjuures selle esinemissagedus on pidevalt suurenenud. *Tegelikult* pakub ilmeka näite keeleüksuse grammatiseerimisest, mille puhul sagedasti kasutatav algselt täistähenduslik keelend kaotab leksikaalset tähendust ja muutub grammatiliseks. Esimestel siin käsitletud aastakümnetel esines see sõna vaid ajakirjanduslikes väljaannetes, edaspidi on *tegelikult* leitav ka ilukirjandusest.

Sõna *tegelikult* oli analüüsitava ainestikus esmakordselt kasutusel 1890. aastate ajakirjanduskorpustes, esinedes lausetes vaid viisiadverbina (näide 1).

- (1) Soovida jäeb, et sarnane ettevõtte *tegelikult* teuks sünniks ja tõeks läheks (AJA1890\val0503).

1900. aastate materjalis on see samuti kasutusel kui täistähenduslik viisiadverb (näide 2). See näide on valitud seetõttu, et siin vastandatakse kaks sõna: *põhjusemõttelikult* ('põhimõtete kohaselt') ja *tegelikult* ('tegelikkuses') ning seetõttu on uuritav üksus määratud täistähenduslikuks.

- (2) Põhjusemõttelikult oldi sellega nõus, aga *tegelikult* olla võimata praegu sellele soovile vastu tulla (AJA1900\aja0228).

1910. aastatel on *tegelikult* ühes lauses interpreteeritav modaalseks (näide 3). Täpsemalt aga on tegemist sellise kontekstiga, kus on võimalik näha nii algsemat täistähenduslikku kui ka hilisemat grammatilist funktsiooni. Et tegemist on vaid ühe esinemisjuhuga, siis võib see olla juhuslik ja tegelik modaalse kasutamise algus võib jääda ka mõnevõrra hilisemasse aega. XX sajandi algul kasutati sõna *tegelikult* endiselt sageli täistähenduslikuna (näide 4).

- (3) Kui selleaegne Liiwimaa talurahwa saadik riigiwolikogus maakorralduse pääwalitsusest järele päris, miks see oma enese korraldusest maajagamise asjus Liiwimaal kõrwale kaldub, siis wastati temale, et see ainult Laiuses nii on tehtud ja nimelt sellepärast, et maadejagamise töö *tegelikult* on näidanud, et waldade täiskogude luteriusuline enamus õigeusulised tihti ilma maata olla jätnud (AJA1910\pm0318).
- (4) Kuigi rahwaste üheõigusluse põhjusmõte teoretiliselt wälja kuulutati, jäi *tegelikult* wana ilmawaade suurwenelaste waimlisest ja kehajõulisest ülekaalust ikkagi maksma (AJA1910\pm0377).

1930. aastatest on näiteid, kus *tegelikult* on modaalpartikkel (näide 5), kuid enamikus lausetest täidab see mõlemas korpuses pigem viisiadverbi funktsiooni (näide 6). Sellel aastakümnel esineb esmakordselt näiteid, kus sõna *tegelikult* on võimalik üheselt interpreteerida ainult modaalseks.

- (5) *Tegelikult* pole ma sugugi nende meeste liigist, kes igati halvustada püüavad sportivaid naisi, kes ei hinda nende saavutusi spordi alal ega ka nende waimlisi võimeid (ILU1930\nov0014).
- (6) Waldawam osa lõpetajaid nimetab otseselt huwi põhjusena aine wastu soowi tutwuda wõõraste maade ja rahwastega, salajase lootusega kunagi neide oskusi *tegelikult* kasutada. (AJA1930\post024).

1950. aastatel esineb *tegelikult* ajakirjandusväljaannetes mitu korda rohkem kui ilukirjanduses. Selle kümnendi umbes veerandis lausetest on *tegelikult* kasutusel modaalpartiklina (näide 7), enamasti on aga tegemist adverbiliste näidetega (näide 8). Esimeses lauses ongi partikkel lisatud vaid kirjutaja seisukoha rõhutamiseks ning selle väljajätmise korral lause sisu ei muutuks.

- (7) Sellest järeldub, et *tegelikult* kasvatades lina heas jõus ja hästi haritud maal on varajased külvid saagikindlamad (AJA1950\rh0328).
- (8) Raasiku traktorijaam oli Murrangu kolhoosiga sõlmitud täiendava kokkuleppe alusel kohustatud kündma 4. maiks 119 ha põldu; *tegelikult* aga kündis kõigest 53 ha ja sedagi alles 25. maiks (AJA1950\tl0019).

Ka veel 1960. aastatel kasutati sõna *tegelikult* modaalset vähem kui adverbiliselt. Olukord muutus 1970. aastatel, mille korpuses on modaalset näiteid (näide 9) sagedamini kui adverbilisi (näide 10). Näitelause 9 on *tegelikult* kasutatud väitlause, kus modaalpartikliga võimendatakse subjektiivset hoiakut.

- (9) Et nad hiljem taas on tulnud, nüüd juba niigi valulikul foonil, siis näitab see seda, et nad on üleliigsed, et miski ei asenda mulle armastust, et ma *tegelikult* igatsen üksioleku jõu ja lõbu järele (ILU1970\ilu0085).
- (10) Kas see *tegelikult* ka nii on, ei oma ju mingit tähtsust (ILU1970\ilu0085).

1980. ja 1990. aastatel liigub sõna modaalne tarvitus (näide 11 ja 12) sujuvalt ülesmäge. Nüüdseks on selgelt üle poole kasutuskordadest mittetäis-tähenduslikud. Partikliga *tegelikult* on võimalik kinnitada öeldu uudisväärtust (näide 11) või suurendada emotsionaalset vastandust (näide 12). Täis-tähenduslikult (näide 13) pruugitava sõna *tegelikult* hulk moodustab kõigist kasutusjuhtudest veel umbes kolmandiku.

- (11) *Tegelikult* pole sugugi lihtne tühjendada kopamüraka sisu ekskavaatoriga võrreldes väikese BELAZ-i kasti (AJA1980\stat0446).
- (12) Tema on *tegelikult* võõras (ILU1980\stkt0036).
- (13) Esitades planeeritud (22326) ja *tegelikult* küüditatute arvu (raamatus 20498, öieti 20702), jõuab autor järeldusele, et küüditatute hulk oli esialgu ettenähtust suurem (lk. 172) (AJAE1990\stak0305).

2000. aastatel⁷ jätkub sõna *tegelikult* grammatisatsioon: *tegelikult* muutub üha rohkem modaalpartikliks (näide 14), adverbi (näide 15) osakaal vähe-neb pidevalt. Näitelauses 14 on *tegelikult* lauselõpulisel rõhutavas positsioonis, kandes lisavat ja pehmendavat funktsiooni.

- (14) Hea ja hingeline inimene on Koorberg, *tegelikult* (EPL 3. II 2000, Jüri Pino, Tundmatu mees teeb suurimat õhtulehte).
- (15) Kas oled ka *tegelikult* nii enesekindel, kui paistad (KR 12. I 2001, Kadi Viljak, Cathy Korju-Tullkvistil sündis tütar)?

Tegelikult esineb lauselaiendina (näide 16), funktsioneerides siinses modaalses näitelauses üksusena, mis kinnitab propositsiooni tõelevastavust.

- (16) *Tegelikult* on rahvaarvu kiire vähenemine samasugune viitsütikuga pomm (EPL 8. IX 2005, Maimu Berg, Hilja on alles hauas).

Tegelikult on modaalpartikkel, mis esineb tihti koos teiste partiklitega, millega seoses subjektiivne modifikatsioon suureneb. Nendeks sõnadeks on näiteks *ju, juba, veel, üldse, vaid, siis, ka, aga, igati, ikka* jne. Partikkel võib esineda ka lühenenud kujul *tegelt, teglt* ja *tgl*. Toimetatud tekstidesse pole sel-lised üksused jõudnud, küll aga võib näiteid leida toimetamata kirjutistest (nt internetikeskkonnast⁸). Samuti esineb sõnapaari *tegelikult ka*. Üldistavalt

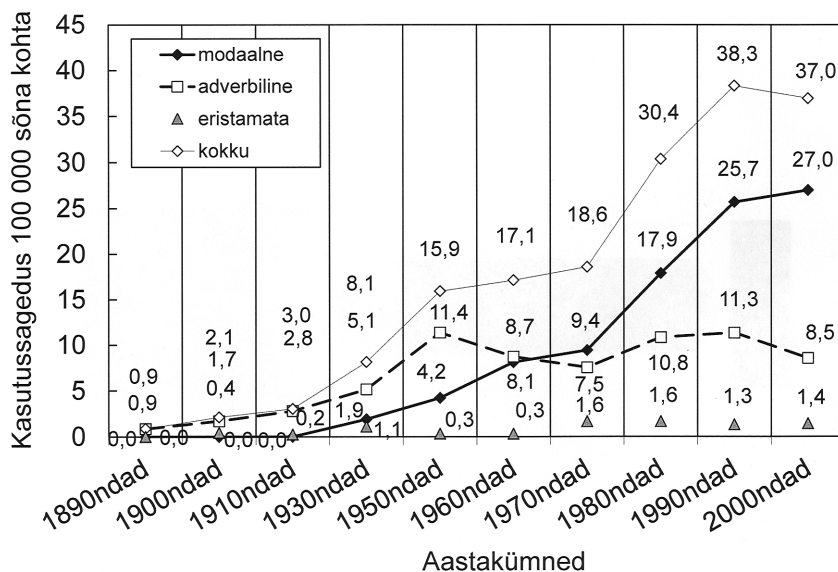
⁷ Kokku esineb sõna *tegelikult* 2000. aastate lausetes 29 611 korda: ILU 2888, AJA 26 723 (EPL 24 137, LE 344, KR 458, ML 1784). Juhusliku valiku alusel on analüüsitud 5 % kõikidest uuritava sõna esinemisjuhtudest.

⁸ See näide analüüsiks kasutatud materjali hulka ei kuulu ning on vaid keeleüksuse võimaliku foneetilise reduktsiooni (a) ja koosinemise (b) illustatsiooniks.

(a) Küss oli selles, et... *tegelt* ma tõesti uuesti ei viitsi (Delfi kommentaarid. Sõrm osu-tamas Kuule., 08.09.2003 00:03, linkon, VD).

(b) Flame: Nii ei tule evil-mimikaz postitusi tegema.

BestRest: Teate, *tegelikult ka*, lõpetaks ära selle jura? (Vaade elule – 11. leht, Planet Foorumid).

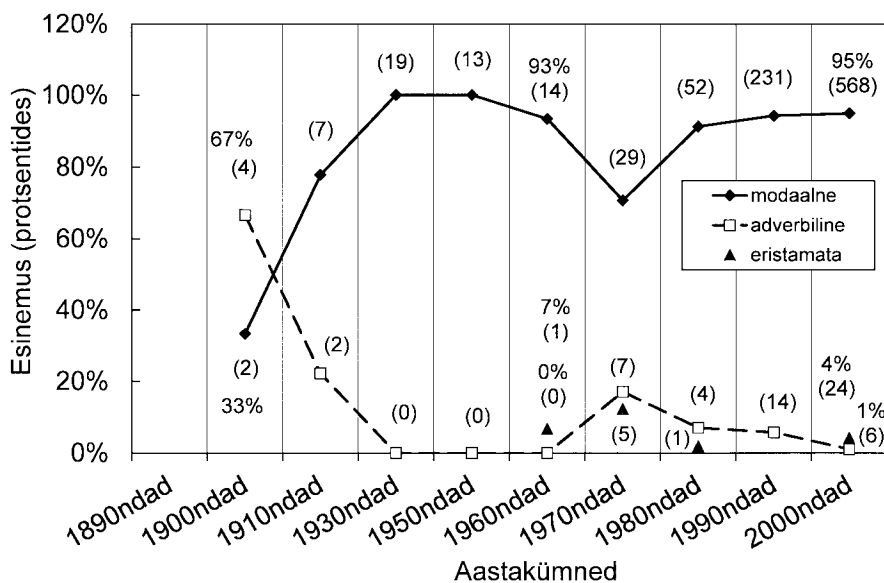

Joonis 2. Sõna *tegelikult* kasutussagedus korpuse 100 000 sõna kohta (korpuste mahu erinevuse tõttu ainult absoluutarvudes).

võib eeltoodu põhjal öelda, et *tegelikult* on partikkel, mida kasutatakse erinevates olukordades: sekkumisel, parandamisel, öeldu pehmemdamisel, kommenteerimisel. Modaalpartiklina võib see lauses vabalt liikuda, esineda erinevates positsioonides.

Tänu sõna sagedasele esinemisele on võimalik välja tuua sujuv grammatilisatsiooniahel. Kuigi XIX sajandi lõpus ja XX algul esineb sõna korpuses harva, suureneb tema kasutussagedus aastakümnete lõikes. Sõna tarvituse suhtarve kajastaval joonisel 1 on näidatud, kuidas adverbiline kasutamine on saja aasta jooksul pidevalt langenud ja modaalne sagenenud. Modaalne ja adverbilise tarvituse kasvukõverad ristuvad 1960. aastatel: mõlemad jäävad siis umbes 50 % juurde. Joonis 2 näitab, et 1970. aastatel on toimunud murrang, millest alates on modaalne tarvitus saja tuhande korpuses kasutatava sõna kohta sagedasem kui adverbiline. Samalt jooniselt on nähtav ka kasutussageduse pidev kasv: 1890. aastatel vähem kui üks sõna saja tuhande kohta ning 1990. ja 2000. aastatel peaaegu nelikümmend sõna. Sõna *tegelikult* tähendus on järk-järgult üldistunud, lisandunud on subjektiivset suhtumist väljendav nüanss. Aga nii üksuse lähtevorm kui ka kujunenud partikkel on kasutusel paralleelselt ja erinevalt mõnest muust grammatiseeruvast üksusest ei ole praegu veel esialgse adverbina kasutamise kadu ette näha.

2.2. Loomulikult. Modaalsetena on *loomulikult* rõhutav sõna, mille sünonüümiks on *arusaadavalt*, *iseenesest mõista*, *kahtlemata*. Viisiadverbina võib see tähendada 'ehtsalt' (*võltsimatult*, *tõeliselt*, *päriselt*, *siiralt*, *teesklemata*) ja 'loomupäraselt' (*loomuomaselt*, *loomukohaselt*). *Loomulikult* esines analüüsitud ainekordades esmakordselt 1900. aastatel (vt joonist 3). Sel kümnendil oli sõna viisiadverbina kasutamine veel ülekaalus, kuid alates 1910. aastatest

Joonis 3. Sõna loomulikult aastail 1890–2000. Modaalne ja adverbilise esinemuse osakaal aastakümneti absoluutarvudes (sulgudes) ning kohati protsentides.

muutus olukord vastupidiseks: modaalne tarvitus on alates sellest perioodist väga suures ülekaalus kuni tänaseni. Sõna kasutussagedus on üsna suur, seda eriti viimasel kahel aastakümnel.

1900. aastatel kasutatakse sõna *loomulikult* nii mittetäistähenduslikuna (näide 17) kui ka täistähenduslikuna (näide 18).

- (17) Uuenduste sõbralised, kuid korratuste ja vägiwilla wastased erakonnad – ja wiimased on *loomulikult* ikka tugewamad kui teised – otsiwad walit-suse poolt toetust ja astuwad temaga ühendusesse (AJA1900\aja0182).
- (18) Kaebaja Anna Kaard on, nagu meie kuulsime, *loomulikult* sünnitanud, siis pidi tema juba sel ajal, kui minu kaitsealune Andres Sõörd esimest korda tema juures magas, raskejalgne olema (ILU1900\ilu0022).

1910. aastatel on *loomulikult* aga juba pigem modaalne (näide 19). Adver-bilises tähenduses on sõna sel kümnendil vaid kahes lauses (näide 20).

- (19) Ning rahwas kui ka sõjawägi hakkawad *loomulikult* rohkem lootma sel-le teise abinõu pääle, sest see on kergem ja inimlikum (AJA1910\pm0388).
- (20) Laiade eluwiisidega Wieni moodiasjade tegija „Mizi” (neiu E. Annuk) oli kohati õige *loomulikult* joonistatud kuju, kuid hakatuses kõlas ta naer otsitult ja närwiliselt (AJA1910\wi0301).

1930. aastatel on sõna kasutusel vaid modaalsetena. See suund jätkub ka 1950. (näide 21) ja 1960. aastatel, sõna sagedus on siis aga saja tuhande korpusese esineva sõna kohta madalam. Olukord muutub 1970. aastatel, kui

sõna kasutatakse modaalpartikli kõrval taas ka viisiadverbina (näide 22). 1970. aastatel sõna sagedus võrreldes eelmiste kümnenditega suureneb pisut ja mõnetine varieeruvus on seetõttu mõistetav. Siiski pole kaugeleulatuvaid järeldusi võimalik teha, sest sõna sagedus on korpuses ikkagi üsna madal.

- (21) Kaugele oma kodust ei saanud ka „popsiseaduse” pops tööle minna – *loomulikult*, sest temale oli oma peavari palju suurema väärtusega kui jõukaile inimestele, kes teenivad nii palju, et suudavad maksta üüri (ILU1950\ilu0017).
- (22) Kes saamatult täidab, kohmakalt käib, on halb näitleja, kes su pilgu all *loomulikult* liigub, nii et su mõju nagu tundagi poleks, on hea näitaja (ILU1970\ilu0005).

1980. aastatel tendents jätkub. Peamiselt pruugitakse sõna *loomulikult* modaalsena (näide 23), vaid mõnes lauses on ta kasutusel täistähendusliku-na (näide 24).

- (23) Olukorrast otsitakse *loomulikult* väljapääsu (AJA1980\stat0869).
- (24) Gudrun tundis end vabalt ja *loomulikult*, Merehundilt aga nõudis sun-dimatus pingutust (ILU1980\stkt0084).

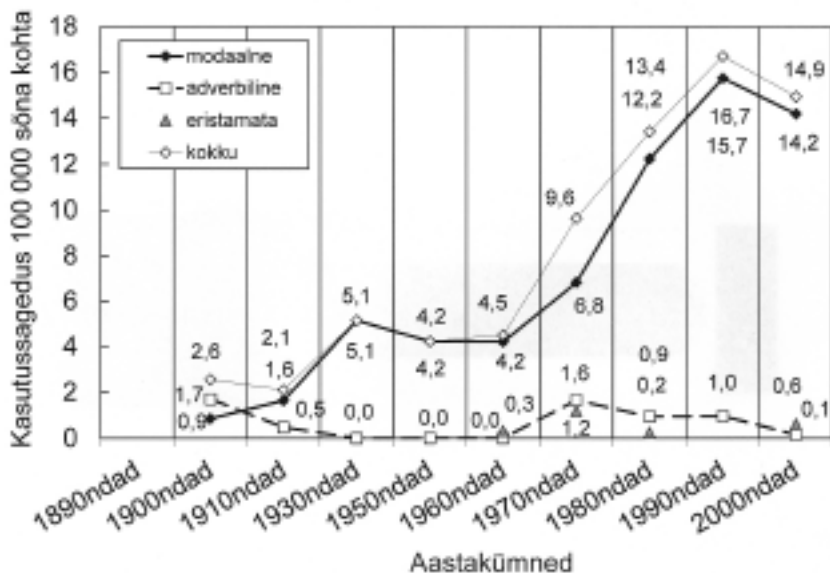
Nii 1980. aastatel kui ka mõne muu kümnendi korpuses leidub ühesõnalisi lausungeid, mida pole konteksti teadmata võimalik täpselt määratleda. Suure tõenäosusega on tegemist lühivastusega eelnevale voorule ning seega võiks üksuse määratleda modaalseks. Siinses jaotises on nad aga täpsuse mõttes liigitatud juhtumiteks, kus selge määratlus ei ole võimalik. Kui aga ühesõnaline voor on seotud pikemasse lausesse ja on piisavalt kontekstisidus, siis on see võimaluse korral ikkagi määratletud, nt modaalsena kasutatud *loomulikult* näites 25.

- (25) Vastates küsimusele, kas USA raketikilbi laiendamine Kesk- ja Ida-Euroopasse sunniks Moskvat suunama oma rakette Euroopas paiknevatele Ameerika rajatistele, vastas Putin: „*Loomulikult*” (EPL 5. VI 2007, Kris-ter Paris, President Putin ähvardas raketid Euroopale sihtida).

Eelmise sajandi lõpukümnendil on näha sõna kasutussageduse tõusu, eriti palju esineb seda ajakirjanduskorpuses. Taas on märgatavas ülekaalus partikliline tarvitus (näide 26), kuid varasemast rohkem esineb *loomulikult* ka adverbina (näide 27).

- (26) Liiga kaugele minna polnud neil *loomulikult* plaaniski (ILU1990\ilu0298).
- (27) Kuigi tööstus ja kuurort kõlab minu kõrvus sama *loomulikult* kokku, nagu heeringat sobib vahukoorega süüa (AJA1990\rh1413).

2000. aastatel kasvab kasutuskordade arv oluliselt, kuid funktsionaalne jagunemine jääb samaks: modaalset (näide 28) tarvitust on tunduvalt rohkem ja adverbiline (näide 29) jääb tagaplaanile. Samuti leidub selle kümnendi korpuses lauseid, kus informatsiooni vähesuse või ka mitmeti tõlgendatavuse tõttu on raske otsustada, millist rolli *loomulikult* täidab. Näide 30 on ana-

Joonis 4. Sõna loomulikult kasutussagedus korpuse 100 000 sõna kohta (korpuste mahu erinevuse tõttu ainult absoluutarvudes).

lüüsitav kaht moodi, sest selles on sõna loomulikult tähendusena võrdselt võimalik nii modaalne 'iseenesest mõista' kui ka leksikaalne 'loomuomaset', 'siiralt', 'teesklemata'.

- (28) Tegemist on lihtsalt talviste sõidutingimustega, mis on loomulikult suvistest halvemad (EPL 2. II 2001, Laur Koni, Kommunaalamet: Ummikuid ei ole).
- (29) „Oh sa jumal, kui ilus,“ õhkas proua Vahtrik raugelt ja väga loomulikult (Aarne Ruben 2001, „Volta“ annab kaeblikku vilet).
- (30) Ent loomulikult võis olla Laine ka midagi rohkemat kui ema asendaja, kellena teda eelkõige nähti, võeti, – oli ta ju noor, terve, kõigi loomulike soovidega naine (Enn Vetemaa 2000, Neitsist sündinud).

Sõna loomulikult võib lauses esineda lauselaiendina (näide 31). See on modaalne üksus, mis võib ka ise saada rõhutava laiendi (näide 32).

- (31) Loomulikult tarvitatakse näidendis pöördlava (AJA1930\esma288).
- (32) Otse loomulikult kuulub korras töö-elu juurde ka silmapaistvate saavutuste tähistamine (EPL 22. XI 2004, Mari-Eva Lepp, Ameeriklased töötajaid tunnustades ei koonerda).

Sõna loomulikult on mõnes lauses heaks näiteks ka selle kohta, kuidas üksuse funktsionaalse kuuluvuse otsustamisel peab peale paiknemise jälgima ka tähendust. Näitelause 33 võiks sõna loomulikult määrata täistähenduslikuks ja järgneva sõnaga kokku kuuluvaks, kuid tegu on rõhutava partikliga.

(33) *Loomulikult* laenata me ei taha (EPL 6. XII 2001, Palts: „Tallinna eelarvekava enam kärpida ei anna”).

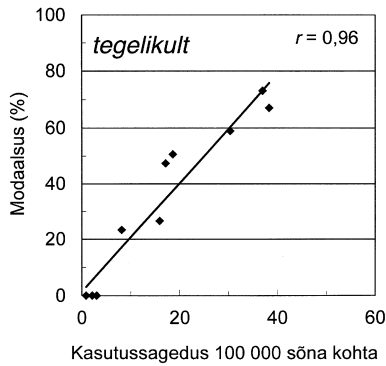
Kasutussagedus on võrdlemisi suur ja see annab alust järeldada, et *loomulikult* on sõna, mis on tõenäoliselt muutumas peaaegu ainult modaalseks. Et aga sõna *loomulikult* modaalne kasutamine on ülekaalus juba alates 1910. aastatest (s.t märgatavalt varem kui sõna *tegelikult* puhul), siis võib eeldada, et modaalpartikli kujunemisel on teatavad muutused toimunud ehk varemgi. Erinevate grammatisatsioonimehhanismidega seotud keeleväljendite kasutustumustrite koosseksisteerimise faasid võivad aga grammatisatsiooniteoreetike sõnul kesta aastasadu ja seetõttu tuleks sõna *loomulikult* kujunemise täpsustamiseks edaspidi vaadelda ka tekste, mis on pärit varasemast ajast kui 1890. aastad.

2.3. Modaalpartiklid *tegelikult* ja *loomulikult* – sarnased ja erinevad.

Kuigi selles artiklis määratletakse uuritavaid sõnu üksiklause, mitte tervikkonteksti abil, saab neid modaalpartikleid analüüsides teha mõningaid üldistusi. Mõlema sõna kasutamise puhul on täheldatavad muutused: toimunud on tähendusnihe (kuigi uus ja vana tähendus on mõneti seotud) ja üksuste tarvitamine on laienenud uutesse kontekstidesse. Samuti saab vaadelda uuritava keelendi positsiooni lauses: mõlemad partiklid võivad lauses esineda igas positsioonis võrdlemisi vabalt. Kumbki partikkel ei esine ainult kindlas seoses mõne lauseosaga. Üksuste leksikaalne sisu on partiklina tarvitamise puhul teatavates kontekstides veel läbipaistev, kuid eelkõige spontaanses keeles on mõlemad sõnad kasutusel laiendina ja nende lausest väljajätt ei muudaks selle sisu arusaamatuks ega ebagrammatiliseks. Kui need partiklid aga lausungist eemaldada, võib muutuda üldine toon. Üldlaiendina esinedes on nad sarnased: nii partiklit *tegelikult* kui ka *loomulikult* kasutatakse lauselaiendina.

Välja saab tuua ka nende kahe sõna erinevusi. Kuigi mõlemad väljendavad episteemilist modaalsust, näitab sõna *loomulikult* täielikku tõsikindlust, *tegelikult* aga suurt tõenäosust. Sõna *loomulikult* funktsioneerib ühesõnalise tagasisidepartiklina. Rõhutades öeldut n-ö sajabrotsendilisel, kinnitab see mingit järeldust, väidet või näitab millegagi nõustumist (toimib ka emfaatilise jaatusena). Sõna *tegelikult* väljendab tavaliselt aga suurt kindlust öeldu kohta, mis omaette voo või lauset ei moodusta. Küll aga on keeles tarvitusel fraas *tegelikult ka*, mis väljendab sellisel kujul keelekasutaja suhtumist millessegi, millest on vahetult enne juttu olnud.

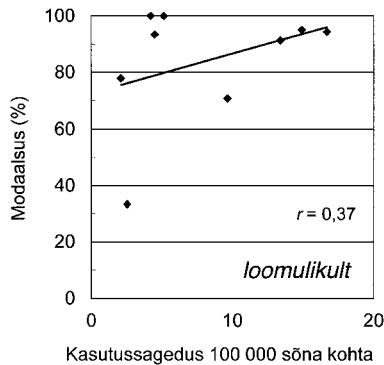
Tegelikult ja *loomulikult* erinevad ka kasutussageduse ja modaalsuse vahelise seose aspektist. Modaalsuse ja kasutussageduse seost väljendavad korrelatsioonigraafikud võimaldavad uurida, kuidas keeleüksuste sageduse suurenedes sageneb nende kasutamine modaalses funktsioonis ning vastupidi (vt ka Bybee jt 1994). Selle meetodi puhul kantakse graafiku telgedele suurused, mille omavahelist seost soovitakse vaadelda. Praegusel juhul on uuritavateks suurusteks sõnade modaalse kasutamise protsent ja üleüldine sagedus 100 000 korpuses esineva sõna kohta. Seose tugevuse kirjeldamiseks kasutatakse korrelatsioonikordajat (r). Mida lähedasem on korrelatsioonikordaja väärtus absoluutarvule 1, seda tugevam on seos. Iga leelonisel 5 ja 6 esitatud punktile vastab üks aastakümme. Sirge, mis on tõmmatud läbi

Joonis 5. Partikli *tegelikult* modaalsuse ja kasutussageduse seos.

punktide, on korrelatsioonisirge. Joonisel on näidatud ka vastava korrelatsioonikordaja (r) väärtus.

Joonise 1 ja 2 põhjal võib järeldada, et kasutussageduse ja modaalsuse seos on partiklil *tegelikult* olemas, jooniseid 3 ja 4 võrreldes korrelatsioonilise olla ei pruugi. Sõna *loomulikult* puhul on modaalne kasutamine pidevalt märgatavalt suurem kui adverbiline. Korrelatsioonigraafikutest on näha, et sõna *tegelikult* puhul on partikli modaalsuse ja kasutussageduse vastastikune seos tugev, sõna *loomulikult* puhul on aga korrelatsioon nõrk. Sõna *loomulikult* kasutatakse vaadeldaval perioodil pigem rõhutava üksusena, ning et modaalpartikli suunas arenemine on aeglane, võib nõrga korrelatsiooni põhjuseks olla asjaolu, et grammatiseerumise olulised sõlmpunktid jäävad väljapoole siinses uurimuses vaadeldavat perioodi või ka materjali. Kui võrrelda uuritavaid sõnu, näeme, et kaks näiliselt sarnast sõna võivad selles aspektis erineda. Sõna *tegelikult* ($r = 0,96$) esineb 2000. aastatel korpuse saja tuhande sõna kohta 37 korda ja modaalne on see sõna 73 % juhtudest. Seevastu sõna *loomulikult* ($r = 0,37$) puhul on need vastavalt 14,9 korda ja 95 %. Tugeva korrelatsiooniga keelend *tegelikult* on vaadeldaval perioodil suurema tõenäosusega grammatiseerumas ning selline tendents tõenäoliselt ka jätkub. Sõna *loomulikult* aga ei liigu partiklikuks arenemise teel nii kiiresti edasi. Korrelatsioonigraafikutele on märgitud kõikidest kümnenditest pärit andmed. Kuigi mõnel aastakümnel on analüüsi aluseks oleva materjali hulk väike, andmete grupeerimine pikemate perioodide kaupa (nt 20 aasta peale) üldist tendentsi siiski ei muudaks. Korrelatsioonikordaja väärtused küll muutuksid pisut, kuid suurusjärk jääks samaks. Pilt võiks aga mõlema partikli puhul olla teistsugune, kui vaatluse all oleksid esiteks tekstid varasemast ajast kui 1890. aastad ning teiseks toimetamata tekstid.

Joonis 6. Partikli *loomulikult* modaalsuse ja kasutussageduse seos.

Kokkuvõte

Artiklis vaadeldud sõnad *tegelikult* ja *loomulikult* kuuluvad eesti kirjakeelde ja nende sõnaraamatutes fikseeritud sõnaliigiks on tavaliselt adverb. Siiski on neid sõnu erinevatel aastakümnetel kasutatud ka modaalpartiklitena. Andmete põhjal on täheldatav sõna *tegelikult* sujuv areng täistähenduslikust sõnast modaalpartikli poole. Sõna *loomulikult* kujunemisloos on kaks erinevat mustrit olnud paralleelselt tarvitusel 1900. aastatest alates, kusjuures domineerivam on pidevalt olnud modaalne tarvitus. Modaalsuse ja kasutussageduse tugev vastastikune seos on täheldatav partiklil *tegelikult*, partikli *loomulikult* puhul on see korrelatsioon nõrk. Sõna *tegelikult* on partiklina omandanud mitmesuguseid erinevaid kasutusvõimalusi, mis modaalsena pruukimise süvenemisele järgnevatel aastakümnetel kindlasti kaasa aitavad. Sõna *loomulikult* leksikaalne tähendus on küll pikka aega olnud tagaplaanil, kuid kadunud see pole. Seega on võimalik, et sõna *loomulikult* ei jõua niipea staadiumisse, kus lähteüksuse funktsioon poleks enam läbipaistev ja sõna kasutusmuster oleks lõplikult muutunud. Modaalsuse arengu täpsemaks kirjeldamiseks oleks mõlema sõna puhul edaspidi vaja uurida ka materjali, mis pärineb ühelt poolt vanast kirjakeelest ja teiselt poolt suulisest keelest.

Kirjandus

- Brinton, Laurel J. 1996. Pragmatic Markers in English. Grammaticalization and Discourse Functions. (Topics in English Linguistics 19.) Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Bybee, Joan, Perkins, Revere, Pagliuca, William 1994. The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Campbell, Lyle, Janda, Richard 2001. Introduction. Conceptions of Grammaticalization and their Problems. – Language Sciences, nr 23, lk 93–112.
- Fraser, Bruce 1988. Types of English Discourse Markers. – Acta Linguistica Hungarica, nr 38, lk 19–33.
- Habicht, Külli 2009. Heinrich Stahli eripärased modaaladverbid. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 608–619.

- Heine, Bernd, Claudi, Ulrike, Hünne Meyer, Friederike 1991. Grammaticalization. A Conceptual Framework. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heine, Bernd, Narrog, Heiko 2010. Grammaticalization and Linguistic Analysis. – The Oxford Handbook of Linguistic Analysis. Toim Bernd Heine, Heiko Narrog. New York: Oxford University Press, lk 401–423.
- Hopper, Paul J., Traugott, Elizabeth Closs 2003. Grammaticalization. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sauga, Ako 2003. Statistilise jäeldamise meetodid. http://www.sauga.pri.ee/audentes/download/sta_korrel_regress.pdf.
- Simon-Vandenberg, Anne-Marie, Aijmer, Karin 2007. The Semantic Field of Modal Certainty. A Corpus-Based Study of English Adverbs. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Traat, Imbi 2006. Matemaatilise statistika põhikursus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Traugott, Elizabeth Closs, Dasher, Richard B. 2002. Regularity in Semantic Change. Cambridge: Cambridge University Press.
- Valdmets, Annika 2010. Mõne modaalpartikli kujunemine ja kasutamine eesti kirjakeeles alates 1890. aastatest. Magistritöö. Tartu (käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis).

On the Development of Two Modal Particles in Written Estonian over the Last Century

Keywords: grammaticalization, modal particles, literary Estonian

This article studies the use of two words in written Estonian over a period of about a hundred years. The words *tegelikult* 'in fact, actually' and *loomulikult* 'naturally, certainly' have an autosemantic source but they are now developing into synsemantic words. The study shows how the use of those words has changed (from the 1890s/1900s to the 2000s) and touches upon some pragmatic aspects of their use, i.e. the frequency of use and the gradual change of their function. The empirical data used for the analysis originates from the Corpus of Estonian Literary Language and from the Balanced Corpus of Estonian. In total, 3411 occurrences were analysed: 2408 cases of *tegelikult* and 1003 of *loomulikult*. These words are developing according to the principles of grammaticalization. Alongside this change in function, their frequency of use has been continuously growing. In the development of *tegelikult*, one can see a steady shift towards modal use. Its original function as an adverb is eroding while its function as a sentence modifier is increasing. With *loomulikult*, the evolution is less straightforward. *Loomulikult* has been used more often as a particle throughout the last century. During the first decades of the 20th century, *tegelikult* is only used as a content word but *loomulikult* has already some synsemantic uses. Thus it is likely that the shift in the development of *loomulikult* occurred before the 20th century. Although similar in some aspects, the evolution of these words is unique. Due to the high frequency of use of *tegelikult* and *loomulikult* in written Estonian, these items are likely to continue to grammaticalize.

Annika Valdmets (b. 1985), MA, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, PhD student, annika.valdmets@ut.ee